

8. *Краснянский М.* К вопросу о преобразовании Лисичанской штейгерской школы / М. Краснянский // ГЗЛ. – 1903. – № 17-18. – С. 6249–6254.
9. *Моренц И.* В защиту горного образования / И. Моренц // ГЗЛ. – 1895. – № 10. – С. 2197–2198.
10. *Моренц И.* Лисичанская штейгерская школа в 1896–97 г. / И. Моренц // ГЗЛ. – 1897. – № 21. – С. 3106–3107.
11. *Моренц И.* Современное состояние Лисичанской штейгерской школы / И. Моренц // ГЗЛ. – 1895. – № 18. – С. 2302–2305.
12. Там же. – № 19. – С. 2316–2319.
13. Там же. – № 22. – С. 2361–2364.
14. *Николаева Т. М.* Роль підприємців України в розвитку професійної освіти (остання третина XIX – початок XX ст.) / Т. М. Николаєва // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 82–96.
15. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX в. – М., 1991.
16. Празднование XXV-летия существования Лисичанской штейгерской школы // ГЗЛ. – 1898. – № 14. – С. 3418–3419.
17. *Фомин П. И.* Горная и горнозаводская промышленность Юга России / П. И. Фомин. – Харьков, 1915. – Т. 1.
18. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАУК). – КМФ. 12, оп. 1, спр. 277.
19. ЦДАУК. – КМФ. 12, оп. 1, спр. 416.
20. ЦДАУК. – КМФ. 12, оп. 1, спр. 431.
21. ЦДАУК. – КМФ. 12, оп. 1, спр. 471.

Надійшла до редколегії 15.07.2008 р.

УДК 37+655. 58:279. 13 (477)

Р. А. Сітарчук

Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ОСВІТНЬО-ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ АДВЕНТИСТІВ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

Висвітлено розвиток видавничої і богословсько-освітньої справи адвентистів сьомого дня на українських землях від їх зародження наприкінці XIX століття і до 1917 року.

Для розуміння особливостей духовного розвитку громад адвентистів сьомого дня достатньо важливим і цікавим уявляється масив духовної літератури, вживаної ними у служінні, а також розвиток релігійної освіти членів церкви, що й зумовило мету нашої наукової розвідки.

© Р. А. Сітарчук, 2008

За нашими даними, перший прецедент з розповсюдженням літератури адвентистів на українських територіях, і в Російській імперії взагалі, стався у 1895 р. Так, 8 січня 1896 р. Департамент загальних справ обер-прокурора Св. Синоду надіслав у Департамент іноземних сповідань Міністерства внутрішніх справ постанову від 5 грудня 1895 року при заході по недопущенню в Росії друкованих у Базелі газети «Gerold der Wahrheit und Prophetischer Erklärer» і брошур німецькою мовою, які пропагували вчення адвентистів [8, арк. 10-11]. Естафету підхопило Головне управління у справах друку МВС, яке 7 лютого 1896 р. надіслало цензурним комітетам відповідний циркуляр. У ньому, зокрема, зазначалося, що «секта адвентистів, яка виникла в Західній Європі, набула послідовників у Росії і пропагує своє вчення через видання газет, журналів та окремих творів». Зважаючи на те, що доктрини означеної секти були «визнані православним духовним відомством дуже шкідливими», Головне управління у справах друку пропонувало комітетам цензури та окремим цензорам з іноземної цензури «ставитися з особливою обережністю» до видань адвентистів і вимагало «безумовної заборони їх реалізації в Росії» [3, арк. 35, 40].

Утім, забороняючи ввозити літературу з-за кордону, влада через два роки дозволила адвентистам друкувати духовні підцензурні книги в межах Російської імперії, зокрема в Ризі. Першою книгою, надрукованою у 1898 р. російською мовою, була «Христианское воздержание». Щоправда, водночас цензура заборонила видавати книгу «Путь ко Христу», яку видрукували у Фінляндії.

Такі половинчасті, вибіркові дозволи штовхали адвентистів та інших євангелістів до нелегального ввезення і видавництва необхідної духовної літератури та створення її рукописних варіантів. Про це вже наступного року у своєму звіті зазначав обер-прокурор Св. Синоду. Наведемо витяг з цього документа: «Пропаганда штунди, що останнім часом керується її проводирями й інтелігентними послідовниками, діяла головним чином при посередництві підпільних рукописних і друкованих закордонних видань, в яких інтелігентні сектанти намагаються систематизувати й обґрунтувати релігійно-соціальні погляди штунди, в дусі й напрямку, шкідливому як для панівної церкви, так і для державної влади. В релігійному відношенні ці твори мають завдання принести в свідомість простого народу не тільки протицерковні й протиправославні погляди, але й протихристиянські погляди на Божество, світ і людину. Не обмежуючись сферою віри, ці сектантські трактати звертають увагу народу й на питання громадського, соціального й державного порядку, розв'язуючи їх за біблійними текстами, але в дусі соціалізму» [1, с. 121-122].

Вважаємо, що зайвих коментарів роздуми К. Победоносцева не потребують, лише зазначимо, що аналіз літератури євангелістів було зроблено дійсно ґрунтовний, утім акценти було розставлені в напрямку, притаманному поглядам обер-прокурора та загальній політиці очолюваного ним закладу.

Видавництво першого російськомовного періодичного видання адвентистів – місіонерського журналу «Маслина» – розпочалося Міжнародним трактатним товариством з 1905 р. у Гамбурзі. Решта книг і брошур російською мовою також друкувалися там [8, арк. 293].

Зростаюча матеріальна база в друкарській справі адвентистів сприяла збільшенню кількості їх видань, утім не всі вони доходили до читачів. Як і раніше, цензура Центрального комітету з іноземної цензури при МВС проводилася вибірково. Зокрема, у квітні 1906 р. дозволялися «для публічного користування» всі видання адвентистів німецькою мовою, втім це не стосувалося всіх російськомовних видань. Із числа останніх заборонялися такі твори: «Состояние мертвых», «Страдания Христа», «Какой день празднуешь ты?», «Суббота Нового Завета». Інколи цензори, схвалюючи зміст певного літературного примірника в цілому, не допускали його до читачів через незначні зауваження. Так, у брошурі «Полная вера» «забракували» останні дві сторінки.

Не знайшло у 1906 р. підтримки в Комітеті з іноземної цензури й клопотання О. Вільдгрубе щодо пропуску з-за кордону релігійних книг адвентистів, які були надруковані всіма мовами, оскільки вони на той час ще не пройшли цензуру. Проте відрадно було те, що до списку заборонених друкувань не потрапив журнал «Маслина». Це періодичне видання мало неабияке значення для пересічних віруючих, оскільки в ньому, крім загальнобогословських питань, містилася інформація й про розвиток громад віруючих на українських землях та інших регіонах держави [8, с. 48].

У липні 1907 р. у Фріденсау делегати 7-го річного з'їзду Німецького Союзу Союзів запропонували відкрити в Росії книговидавничий відділ, як відділення Гамбурзького видавничого будинку. Того ж року в Ризі, на вул. Невській, у будинку № 12 було запроваджено Трактатне товариство адвентистів. Спочатку ним керував Ю. Бетхер. Воно видавало й розповсюджувало в Росії книги адвентистів, їх брошури і журнали російською, німецькою, латиською, естонською і польською мовами. Згодом видавнича фірма адвентистів дістала назву «Яків Дрейман», яку очолював Павло Брандт. Грошові витрати товариства контролювалися й перевірялися особливим ревізором, якого направляли з Гамбурга.

Нам також відомий факт замовлення духовної літератури адвентистами у друкарні, що належала Міністерству внутрішніх справ – чи не найважливішому контролюючому «сектантів» органі. Очевидно, біз-

несові інтереси певних чиновників домінували над їх ідеологічними переконаннями.

У 1909 р. література адвентистів, яка була завезена з-за кордону, потрапила до оновленого «Алфавітного списку», складеного комітетом з іноземної цензури [8, с. 171]. Канцелярія Головного управління у справах друку 25 червня 1909 р. направила на клопотання О. Вільд-грубе (Москва, вул. Грузинська, 40) повідомлення, що представлені ним брошури, видані Міжнародним трактатним товариством, дозволені для ввезення в Росію. Давався і їх перелік: «Второе пришествие Христа», «Близок ли конец?», «Путь во Святой град, указанный Даниилом», «Закон и Евангелие или Закон во Христе», «Тысячелетнее царство в свете Библии», «Памятный день Библии», «Памятный день Господа» [8, с. 172]. Це означало, що на певний час влада дозволяла адвентистам існувати легально й розповсюджувати власну літературу. І цей час потрібно було використовувати максимально, оскільки ніхто не міг гарантувати того, що в оновленому переліку література адвентистів залишиться знову.

Періодичність зміни списків нам не відома. Можливо, вони оновлювалися щомісячно. Втім, можна достеменно стверджувати, що відносно лояльне ставлення уряду до друкованої адвентистами продукції тривало щонайменше до 1912 р. Перші застереження пов'язані з закриттям того року журналу «Маслина». Тому з 1913 р. в Санкт-Петербурзі стали друкувати новий журнал – «Благая весть». Книжковий склад адвентистів з назвою «Ефимов и К°» у тодішній столиці імперії знаходився на вулиці Малій Гребецькій, у будинку 4-Б, квартирі 26. Назване періодичне видання друкувалося з перервами до 1918 р. у нього був додаток під назвою «Вестник христианина» [2, арк. 38, 40].

Крім названої літератури віруючі в громадах користувалися й іншою, зокрема брошурами «Адвентизм» (115 сторінок, автор – В. Терлецький), «Адвентизм 7-го дня» (102 сторінки, під редакцією С. Бондаря), які висвітлювали не лише богословські аспекти, але й історію адвентизму у світі та Російській імперії. До того ж існувала спеціальна література, присвячена певним видам діяльності адвентистських громад.

З початком війни вимоги цензури до видань адвентистів значно зросли, втім не лише цей чинник вплинув на загальне згортання видавничої справи. Цьому сприяло й загальне зубожіння всього населення загалом і адвентистів зокрема. Духовна література й раніше коштувала недешево, приклади чого ми наводили вище, а в роки лихоліть інтерес до неї зменшився ще й з об'єктивних причин, що змушений був у 1914 р. констатувати Г. І. Лебсак: «Руські брати мало читають адвентистської літератури» [2, арк. 47].

Утім, на нашу думку, кризу видавництва тоді переживали всі євангелісти. Тому великих дивідендів від реалізації власної богословської літератури Церква Адвентистів сьомого дня не мала навіть у відносно сприятливі роки діяльності. Наприклад, у 1912 р. кошти, виручені від її продажу, становили менше одного відсотка від усього бюджету Російського уніону [2, арк. 74(зв.)]. Очевидно, що керівники останнього ніколи й не переслідували мету поповнення грошових надходжень організації за рахунок віруючих. І хоча заклики до членів громад, особливо в періодиці, про придбання брошур і журналів мали місце, все ж вони не носили примусового характеру, а тим більше обов'язку. Своє головне завдання центральне керівництво адвентистів убачало в духовній освіті та зростанні християнської свідомості своїх віруючих, а це не могло відбуватися без ознайомлення з богословською літературою.

Загалом, якщо зважити на те, що кількість віруючих-адвентистів з-поміж інших протестантів була значно меншою, то розвиток їх друкарської справи виглядав дуже пристойно. Так, до 1918 р. (легально – з 1905 р.) у Російській імперії і за кордоном видавалося 61 протестантське видання російською мовою. Із них адвентистам належало 7. Для порівняння: євангельським християнам – 14, баптистам – 11.

Важливим чинником діяльності адвентистів була й освіта, передусім богословська, оскільки пізнання вчення та його усвідомлене дотримання були неможливими без оволодіння елементарною грамотністю. Тільки безпосереднє, особистісне вивчення текстів Біблії й особливо Євангелія давали можливість адвентистам трактувати їх і, таким чином, на молитовних зібраннях брати участь у загальному процесі пізнання Божественної істини.

Держава не давала можливості переважній більшості своїх громадян здобути навіть початкову і середню освіту. На одному з православних з'їздів наводилися красномовні цифри: в Київській губернії наприкінці 80-х років XIX ст. на 34 тисячі населення припадала одна школа й один учень на 1050 мешканців. Очевидно, що монополізація народної масової початкової освіти офіційною церквою (церковно-приходські школи) не давала бажаних результатів.

Зважаючи на негативний стан розвитку тодішньої громадянської освіти, євангельські віруючі ще наприкінці XIX століття неодноразово висували ініціативу про створення молодіжних гуртків і дитячих недільних шкіл, відкриття біблійних курсів для юнацтва. При цьому засновники цих закладів, крім суто релігійної мети, переслідували й загальнопросвітницьку. Наприклад, у 1887 р. шундисти села Топилівки Чигиринського повіту Київської губернії відкрили школу грамоти для

дітей, де вивчалоя Євангеліє й куди ходили й діти православних, навіть місцевого священика. На погрозу місцевого пристава закрити школу наставник штундистів відповів, що тоді він відкриє школу у власній оселі і що «цар велить навчати дітей, а поліція забороняє» [5, арк. 3].

Інший приклад свідчить про те, що «сектантів» підштовхував до відкриття власних освітніх закладів неналежний рівень викладання в традиційних школах. Так, у 1889 р. діти штундистів села Косаківка поводити себе неналежним чином в церковно-приходській школі: ставилися презирливо до православного вчителя і під час читання молитов та хрещення насміхалися над православними. Крім того, наслідуючи приклад дорослих, діти протестантів нерідко намагалися пропагувати свою віру, а це викликало численні проблеми адміністративного характеру. Впевнившись у небажанні малолітніх штундистів підкоритися шкільній дисципліні й вбачаючи в їх поведінці дуже шкідливий вплив на православних дітей, місцевий священик виділив у класі для них особливий стіл. Однак це призвело до того, що вони взагалі припинили відвідувати школу, а їх батьки почали клопотати про відкриття окремої школи для своїх дітей. Згодом такий заклад вони відкрили самочинно, за що ініціатор його створення був покараний штрафом [6, арк. 29].

За короткий, після організації громад, термін євангелістам удалоя охопити навчанням багатьох своїх неграмотних членів, хоча говорити про абсолютність таких показників було ще зарано. Так, згідно з переписом 1897 р., у Катеринославській губернії вміли читати практично всі дорослі українці й росіяни, які належали до протестантських деномінацій, що було в п'ять разів вище, ніж у православних.

До успіхів протестантів в освітянській сфері влада поставилася негативно. Вона, звичайно ж, остерігалася активізації їх пропаганди. Діяльність же євангельських віруючих, яка спрямовувалася на підвищення культурного рівня народу й вирішення його соціальних проблем, не знаходила підтримки у влади з ідеологічних міркувань.

Світове товариство адвентистів уже наприкінці XIX століття мало багато коледжів, семінарій, академій, початкових училищ при громадах, які діяли в країнах Європи і, звичайно ж, у Північній Америці. Служителі з Росії отримували освіту впродовж 1889–1899 рр. у школі адвентистів сьомого дня в Гамбурзі, а з 1899 року для російських студентів було відкрите відділення в семінарії у Фріденсау, що поблизу Магдебурга (Німеччина). Спочатку його слухачами були етнічні німці, проте згодом відкрилося спеціальне відділення для руських вихованців, з викладанням російською мовою. Куратором цього відділення був Іцман. Курс навчання тривав від одного року до шести, в залежності від здібностей і підготовки слухачів. У семінарії вивчалася Бі-

бля, стародавні й нові мови, світова історія, елементарна медицина, землезнавство й садівництво. Серед вихованців були й жінки, наприклад, Петрова, яку після закінчення семінарії призначили на посаду фельдшера Середньоросійського поля [8 арк. 292]. За утримання й навчання в школі Фріденсау кожен учень з Росії сплачував у 1913 році 100 крб на рік [4, арк. 95].

Однак за кордоном здобували освіту передусім майбутні місіонери, проповідники та євангелісти адвентистів, основна ж маса віруючих навчалася на місцях. Для цього на території Російської імперії з 1903 р. були введені суботні біблійні школи. Згодом вони стали, поряд із регулярними молитовними зібраннями, постійним атрибутом діяльності майже кожної громади.

Крім суботніх шкіл справою освіти, наприклад, дітей та юнаків, займалися й молодіжні гуртки. Тут цікавим способом навчання підростаючого покоління були, наприклад, виписки з релігійної літератури та періодики адвентистів. Так дзензелівські діти-адвентисти (Київської губернії) створили рукописний «Сборник юношеских упражнений», який складався з виписок із журналу «Маслина». Ці цитати діти робили спочатку на окремих аркушах для того, щоб, як пояснювали дорослі, «зайняти дітей і не давати їм бешкетувати». Потім хтось переписав усе це в брошуру. Дітлахи, які компонували статті, ставили підписи під ними й коментували їх. Крім того, три з 20 присутніх на зібранні юнаків виголошували промови з Біблії, а решта декламували вірші. Рекомендації щодо проведення юнацьких гуртків і здійснення на них богослужінь надходили від регіональних керівників організації.

У євангелістів малися й інші форми навчальних закладів – звичайні школи при своїх помешканнях для навчання елементарної грамотності, в тім числі й дітей інших конфесій. Розміщувалися вони переважно в людних місцях, наприклад, на базарах.

Крім того, влаштовувалися притулки й дитячі садочки для дітей, де велося як релігійне, так і світське навчання. Ще один приклад релігійного навчання – бесіди з засудженими в тюрмах і дисциплінарних батальйонах, що здійснювалися євангелістами певний час з дозволу військового міністра. Однак така діяльність була можливою лише на хвилі «ліберального» ставлення держави до протестантів, а зі зміною політики щодо них стала неможливою.

При цьому, заради об'єктивності, зазначимо, що адвентисти та інші протестанти використовували перелічені освітні зібрання за участю громадян і для пропаганди свого віровчення, що ставало додатковим фактором для заборони їх діяльності владою. Так, градоначальник міста Севастополя відмовив місцевим євангелістам в облаштуванні

зібрань і гуртків для юнацтва. Свою позицію він аргументував тим, що задоволення прохання віруючих означало б визнання законною ту діяльність сектантів, яка була віднесена урядом до розряду законодавчо недозволених. На думку начальника міста, «якщо севастопольські сектанти отримають можливість облаштовувати при громаді дитячі зібрання і гуртки віруючих, то перетворять їх на школи, а за браку в місті шкіл сектантські завжди будуть переповнені дітьми, котрі не належать до їх секти, і є найкращим розсадником сектантства, як це виявилось в інших містах». Зрозуміло, що це пояснення стосувалося лише губернатора, а не протестантів.

Таким чином, освітня діяльність адвентистів та інших євангелістів зазнавала всіляких обмежень, у тім числі й законодавчих. Однак, за нашими даними, суботні та інші школи й молодіжні гуртки адвентистів не припиняли свою діяльність упродовж усього часу існування громад. Їх інтенсивність та ефективність залежала від ступеня легальності громади та рівня теоретичної підготовки її керівництва. Тому досягти бажаного – охопити грамотністю всіх віруючих – вдавалося не всім громадам. Так, за свідченнями Вінницького повітового урядника Вітовича, у 1912 р. із 130 місцевих адвентистів «майже всі, крім кількох, були неграмотними» [7, арк. 16]. Вважаємо, що на такий результат впливали й плинність членства в організаціях, а також віковий фактор, оскільки люди похилого віку з великими труднощами здобували освіту або й взагалі відмовлялися це робити.

Насамкінець підсумуємо сказане. За нашими даними, перша інформація про розповсюдження літератури адвентистів сьомого дня на українських землях датується 1895 р. Першою книгою, надрукованою у 1898 р. російською мовою, була «Христианское воздержание». Видавництво російськомовного періодичного видання адвентистів – журналу «Маслина» – розпочалося з 1905 р. у Гамбурзі.

У 1907 р. у Ризі було відкрито російське Трактадне товариство, яке видавало й розповсюджувало в Росії книги адвентистів, їх брошури і журнали російською, німецькою, латиською, естонською і польською мовами. Зростаюча матеріальна база в друкарській справі адвентистів сприяла зростанню кількості їх видань, утім купівельна спроможність віруючих була не завжди достатньою. До того ж частина адвентистів, у зв'язку з низьким власним освітнім рівнем, ще не усвідомлювала істинного призначення духовної літератури.

Влада періодично то дозволяла, то забороняла адвентистам друкувати свою літературу. Відносно вільно це тривало з 1907 до 1912 р. Сам факт використання духовної літератури загальнохристиянського змісту, що дозволялася цензурою й друкувалася офіційно, викликав по-

див чиновників, налаштованих на вилучення «єретичної» літератури. Втім, на практиці одні з державних служителів забороняли ввозити, поширювати та друкувати літературу адвентистів, а інші видавали її у власних друкарнях. Проте з початком війни цензура фактично згорнула видавничу діяльність адвентистів сьомого дня.

Адвентисти, як і решта євангелістів, неодноразово виступали перед урядом з ініціативою організації власних навчальних закладів, оскільки рівень світської освіти в державі був надто низьким. Утім такі намагання не знаходили підтримки влади, яка побоювалась активізації і розповсюдження «сектантства». Проте заборони стосувалися й власних освітніх шкіл, курсів для юнацтва, притулків й дитячих садочків, біблійних курсів адвентистів, де велося як релігійне, так і світське навчання. Як правило, на території Російської імперії вони діяли напівлегально і були наявними майже у всіх регіональних об'єднаннях. І певні успіхи в цій справі адвентисти мали, оскільки їм вдалося охопити грамотністю тільки певну частину віруючих, передусім молодих, утім говорити про абсолютність таких показників не варто, оскільки чимало членів громад, особливо в сільській місцевості, залишалися неосвіченими.

Значно вагомішими були успіхи адвентистів у богословській освіті. Спочатку проповідники з Російської держави здобували її в Гамбурзі, а з 1899 р. – школа у Фріденсау (Німеччина). Спершу її слухачами були етнічні німці, і лише згодом відкрилося спеціальне відділення для руських вихованців, з викладанням російською мовою. Втім кількість таких випускників не задовольняла уніон, оскільки його керівництво довгий час було зорієнтоване саме на закордонних проповідників. Коли ж чисельність останніх у роки війни, у зв'язку з негативною щодо адвентистів політикою влади, різко скоротилася, то брак вітчизняних місіонерів став особливо відчутним. До кінця 1917 р. виправити на краще ситуацію так і не вдалося.

Бібліографічні посилання

1. Всеподданнейший отчет обер-прокурора К. Победоносцева по православному исповеданию за 1899 год. – СПб., 1902. – С. 121-122.
2. Центральний державний історичний архів України в Києві. – Ф. 274, оп. 1, спр. 3590.
3. Там само. – Ф. 294, оп. 1, спр. 267.
4. Там само. – Ф. 313, оп. 2, спр. 3125.
5. Там само. – Ф. 442, оп. 837, спр. 24.
6. Там само. – Оп. 839, спр. 15.
7. Там само. – Оп. 861, спр. 312.
8. Архів Євро-Азійського дивізіону адвентистів сьомого дня (м. Москва). – Спр. 1.

Надійшла до редколегії 13.09.2008 р.